

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 1-son)

FILOLOGIYA
PHILOLOGY

FE‘L MAVZUSINING TURK VA O‘ZBEK TILI DARSLIKLARIDA
YORITILISHI: TA‘LIM SAMARADORLIGI TAHLILI HAMDA METODIK
TAVSIYALAR

M. A. Rahimqulova –
BuxDPI magistranti
Ilmiy rahbar: **D.B.Axmedova** –
f.f.f.d. (PhD), dotsent
rahimqulovamohigul1994@gmail.com,
+998912414340

Annotatsiya. Mazkur maqolada 9-sinf uchun mo‘ljallangan ikki xil darslik – “*Türk Dili ve Edebiyatı 9*” hamda “*Ona tili (9-sinf)*” darsliklarining fe‘l mavzusiga oid o‘quv topshiriqlari qiyosiy tahlil qilingan. Fe‘l so‘z turkumi mazmunini chuqur o‘rganishning tilshunoslikda tutgan o‘rni, metodik ahamiyati hamda mazkur mavzuning o‘quvchilarning ijodiy va tahliliy ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi roli aniq misollar asosida yoritib berilgan. Darsliklar tahlili davomida nazariy ma‘lumotlar va amaliy mashqlar muvozanati, ijodkorlikni rag‘batlantirish, zamonaviy mavzularni qamrab olish zaruriyati, interaktiv usullarni tatbiq etish kabi masalalarga alohida e‘tibor qaratilgan. Shuningdek, maqolada darsliklarning yutuqlari va kamchiliklari atroflicha tahlil etilib, kelgusida ta‘lim sifatini yanada oshirish uchun zarur bo‘lgan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: fe‘l, ona tili ta‘limi, turk tili va adabiyoti, darslik tahlili, ijodiy topshiriqlar, grammatik nazariya, qo‘shma gap, sodda gap, zamon shakllari.

Abstract: This article provides a comparative analysis of verb-related educational assignments in two textbooks intended for 9th-grade students: “*Türk Dili ve Edebiyatı 9*” and “*Ona tili (9-sinf)*”. It highlights the linguistic significance and methodological value of thoroughly studying the verb as a part of speech, as well as its role in developing students' creative and analytical skills, supported by concrete examples. The analysis emphasizes the balance between theoretical content and practical exercises, the promotion of creativity, the inclusion of contemporary topics, and the implementation of interactive methods. Moreover, the article examines the strengths and shortcomings of the textbooks and proposes recommendations for enhancing the quality of education in the future.

Keywords: verb, native language education, Turkish language and literature, textbook analysis, creative tasks, grammatical theory, complex sentences, simple sentences, tense forms.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda fe‘l so‘z turkumi alohida o‘rin tutadi, chunki gapning asosiy mazmuni asosan fe‘l orqali shakllanadi, fikr ifodasi va jarayon tasviri fe‘l yordami bilan aniq ifodalab beriladi. Aynan shu sababli, dunyoning ko‘plab ta‘lim tizimlarida, xususan, O‘zbekiston maktab o‘quv dasturlarida ham fe‘l mavzusiga keng o‘rin ajratiladi. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan 9-sinf darsliklarida (ona tili bo‘yicha) nazariy jihatlarining qariyb 20–25 foizi fe‘l mavzusini o‘rganishga ajratilganligi kuzatiladi. Bu esa fe‘l mavzusining ona tili ta‘limida naqadar muhim ekanligidan dalolat beradi.

Jahon miqyosida olib borilgan tadqiqotlarda ham o‘quvchilar fe‘l strukturasi o‘zlashtirish jarayonida tilning boshqa unsurlariga nisbatan samarali ko‘nikma hosil qilishlarini ta‘kidlaydi. Misol uchun, Yaponiyada o‘tkazilgan bir izlanishda fe‘l so‘z turkumiga oid interaktiv mashqlardan foydalangan o‘quvchilar bir necha haftadan so‘ng rasmiy test sinovida 18 foiz yaxshiroq natija ko‘rsatgan. Bu kabi tadqiqotlar fe‘l mavzusini puxta o‘rganishning nafaqat lingvistik, balki psixologik va pedagogik afzalliklarga ham ega ekanligini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilshunosligi va uslubshunosligida fe‘lning zamon shakllari, shaxs-son qo‘shimchalari, irodaviy-yordamchi shakllari, modal anglash usullari ustida qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Shu bilan birga, maktab darsliklarida ushbu ilmiy xulosalarning qanchalik aks etishi, o‘quvchiga qanday uslubda yetkazilishi va amaliy topshiriqlarda qay darajada qo‘llanishi ham dolzarb masalalardan biridir. Ayniqsa, ijodiy tafakkurni va grammatik nazariyani o‘zaro uyg‘unlashtirish zaruriyati doimiy e‘tiborni talab qiladi.

Mazkur maqolada fe‘l mavzusining aynan ikki darslik – *“Türk Dili ve Edebiyatı 9”* hamda *“Ona tili (9-sinf)”* darsliklaridagi yoritilish xususiyatlari, savol-topshiriqlar va nazariy ma‘lumotlar tahlili keltiriladi. Maqsad – darsliklar o‘rtasidagi o‘xshashliklar va farqlarni aniqlash, yutuq va kamchiliklarini ko‘rsatish, tajribali o‘qituvchilar va darslik mualliflari uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Fe‘l mavzusini o‘rganish bo‘yicha mahalliy va xorijiy adabiyotlar xilma-xil yondashuvlarni taklif qiladi. *“Hozirgi o‘zbek adabiy tili”* kitobida fe‘l so‘z turkumi leksik-semantik, grammatik va sintaktik jihatlar chuqur tahlil qilingan bo‘lib, ushbu yondashuv maktab darsliklari uchun puxta ilmiy poydevor yaratgan. Kitobda fe‘l shakllarining tuzilishi va funksional xususiyatlari har tomonlama yoritilgan. Shuningdek, Sh.Rahmatullayev o‘zining *“O‘zbek tilida fe‘l frazemalarning bog‘lanishi”* asarida frazemalar orqali fe‘lning qo‘shimcha ma‘nolar hosil qilishi va ular yordamida gapning bog‘lanish qoidalari haqida fikr bildirgan. U frazemalar tuzilmasini tahlil qilib, ularning gapdagi aloqadorlikni mustahkamlashdagi ahamiyatini alohida ta‘kidlagan.

Brown James maktab darsliklarida fe‘l mavzusi bo‘yicha mashqlarni to‘rt toifaga ajratadi: nazariy ma‘lumotni mustahkamlovchi masalalar, ijodiy topshiriqlar, interaktiv guruhiiy ishlar va

baholashga yo‘naltirilgan testlar. Uning fikricha, har bir toifa o‘quvchilarning bilimlarni turli usullar orqali chuqur o‘zlashtirishiga yordam beradi.

Anderson Michael tadqiqotida esa fe‘lning ijtimoiy-lingvistik kontekstdagi o‘rni va o‘quvchilarning muloqot kompetensiyasini rivojlantirishdagi ahamiyati e‘tirof etiladi. U real hayotiy vaziyatlarni ifodalovchi fe‘l shakllarini amaliy mashqlarda qo‘llash o‘quvchilarning til ko‘nikmalarini yaxshilashda muhim rol o‘ynashini ta’kidlaydi. Shu tarzda, Anderson o‘quv jarayonida faqat grammatik ma’lumotlarni emas, balki turli kommunikativ vaziyatlarni simulyatsiya qilishni ham taklif qiladi.

Mazkur ishda biz “*Türk Dili ve Edebiyatı 9*” va “*Ona tili (9-sinf)*” darsliklaridagi fe‘l mavzusini o‘rganishga doir topshiriqlarni tahlil qilamiz. Ushbu darsliklar turk tili va o‘zbek tili bo‘yicha maktab amaliyotida keng tarqalgan bo‘lib, har birining o‘ziga xos afzalliklari va kamchiliklari mavjud. Ilmiy adabiyotlar sharhida qayd etib o‘tganimizdek, fe‘l mavzusi faqat nazariy bilimni emas, balki ijodiy va amaliy ko‘nikmalarni ham shakllantirishi lozim. Shu bois darsliklarda fe‘l mavzusining qay shaklda berilayotgani ayni paytda muhim metodik masala hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotda **kontent-tahlil** metodidan foydalanildi. Bunda darsliklarda keltirilgan fe‘l mavzusiga oid nazariy tushuntirishlar, amaliy mashqlar, ijodiy topshiriqlar, test savollari, matn ustida ishlash bo‘yicha yo‘riqnomalar darsliklardan tanlab olingan 50 dan ortiq mashqlar, 20 dan ziyod matn ustida ishlash bo‘yicha ko‘rsatmalar va nazariy bloklar bo‘yicha ma’lumotlar quyidagi toifalarga ajratildi:

- **Nazariy ma’lumotlar hajmi va sifati**, ya’ni fe‘lning asosiy belgilari, turlari, zamon shakllari, uslubiy xususiyatlari;
- **Amaliy mashqlar**, ya’ni fe‘lni to‘g‘ri qo‘llash, jumla tuzish, gap turlari (sodda va qo‘shma) bilan bog‘liq topshiriqlar;
- **Ijodiy topshiriqlar** - hikoya yoki esse yozish, badiiy matnlarni tahrir qilish, mustaqil matn yaratish;
- **Interaktiv yondashuv**, ya’ni savol-javob, jamoaviy loyihalar, rol o‘ynash (role-play) usullarining mavjudligi.

Tahlil jarayonida har bir toifa bo‘yicha darsliklarning afzalliklari va kamchiliklari aniqlandi, ularning o‘xshash va farqli jihatlari umumlashtirildi. So‘rovnomadan olingan ma’lumotlar esa mualliflarning yondashuvi bilan o‘qituvchilar va o‘quvchilarning talablari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ko‘rsatdi.

NATIJALAR

Quyidagi 1-jadvalda “*Türk Dili ve Edebiyatı 9*” va “*Ona tili (9-sinf)*” darsliklarining fe‘l mavzusiga oid asosiy ko‘rsatkichlari qiyosiy tahlil asosida taqdim etilgan. Fe‘l mavzusi har ikkala darslikda ham o‘quvchilarning grammatik bilimlarini kengaytirish va amaliy qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish uchun muhim o‘rin tutadi. Turk tili va adabiyoti darsligida fe‘l zamon shakllari adabiy matnlar, she‘r va hikoyalar asosida ko‘rib chiqilgan bo‘lsa, o‘zbek tili

darsligida ushbu tushunchalar aniq va batafsil grammatik topshiriqlar bilan boyitilgan. Ijodiy matn yozish topshiriqlari turk tili darsligida keng yoritilgan bo‘lsa-da, grammatik izchil mashqlar yetarli emas. O‘zbek tili darsligida esa grammatik mashqlar ko‘p bo‘lsa-da, ijodiy tafakkurni rivojlantirishga doir topshiriqlar nisbatan kamroq. Har ikkala darslikda matn ustida ishlash topshiriqlari mavjud bo‘lib, o‘zbek tili darsligiga badiiy va ilmiy matnlar ko‘proq kiritilgan. Ushbu taqqoslash tahlili darsliklar mazmunidagi kuchli va zaif jihatlarni ko‘rsatishga xizmat qiladi hamda o‘quv jarayonini boyitish bo‘yicha tavsiyalar uchun asos yaratadi.

1-jadval.

Fe‘l mavzusiga oid o‘quv topshiriqlari bo‘yicha 9-sinf darsliklarining qiyosiy tahlili

Ko‘rsatkichlar	Türk Dili ve Edebiyatı 9	Ona tili (9-sinf)
Topshiriqlar turi	Nazariy va amaliy mashqlar, adabiy tahlillar	Nazariy ma‘lumot va amaliy topshiriqlar
Fe‘l turkumi bilan ishlash	Fe‘l turlari keng qamrab olingan.	Fe‘l turlari batafsil tushuntirilgan.
Zamon shakllarini o‘rganish	Zamon shakllarini she‘r va hikoyalar asosida o‘rganish.	Zamon shakllarini mustahkamlovchi amaliy mashqlar orqali o‘zlashtirish.
Ijodiy topshiriqlar	Ijodiy matn yozish topshiriqlari mavjud.	Ijodiy matnlar yaratish topshiriqlari keng qamrovli.
Matn ustida tahlil	She‘riy va prozaik matnlar ustida ish	Badiiy va ilmiy matnlar ustida ishlash
Qo‘shma va sodda gaplar bilan ishlash	Qo‘shma gap turlari ustida mashqlar kamroq.	Qo‘shma va ergashgan gaplar ko‘p o‘rganiladi.
Yutuqlar	Ijodkorlikni rivojlantirishga urg‘u berilgan.	Grammatik tushunchalarni chuqur o‘zlashtirishga imkoniyat yaratadi.
Kamchiliklar	Qisqa topshiriqlar cheklangan ijodkorlikni keltirib chiqarishi mumkin.	Ba’zida haddan tashqari grammatik urg‘u ijodkorlikni cheklashi mumkin.

Yuqoridagi 1-jadval ma‘lumotlaridan ko‘rish mumkinki, *"Türk Dili ve Edebiyatı 9"* darsligi adabiy tahlil va ijodiy yondashuvga e‘tibor qaratadi. Fe‘lning zamon shakllarini adabiy matnlar, ayniqsa, she‘rlar asosida o‘rganish bolalarda badiiy nutq rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Biroq amaliy, nazariy jihatlari mustahkamlash uchun beriladigan topshiriqlarning qisqaroqligi ayrim hollarda o‘quvchilarda grammatik yondashuvni chuqur shakllantirishga xalaqit berishi mumkin.

MUHOKAMA

"Ona tili (9-sinf)" darsligi esa grammatik nazariyani chuqur o‘rgatishga asoslangan. Fe‘l turlari, zamon shakllari, qo‘shma va ergashgan gaplarni qo‘llash bo‘yicha ko‘plab topshiriqlar mavjud. Ammo kitobda ayrim bo‘limlar haddan tashqari grammatik urg‘u bilan to‘ldirilgani sababli ijodkorlik, ijodiy fikrlash va erkin ifodalash imkoniyati nisbatan cheklanishi mumkin. Badiiy va ilmiy matnlar ustida ishlash ta‘minlansa-da, ushbu jarayon ba‘zan haddan tashqari uzoq nazariy tushunchalar bilan boyitilgani sababli o‘quvchilarning qiziqishi susayishi ehtimoldan xoli emas.

Har ikkala darslikda ham nazariy bilimlar bilan birga amaliy topshiriqlar berilgan bo‘lib, ular o‘quvchilarning grammatik bilimlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Darsliklarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan yozma ishlar, matn tahlillari mavjud bo‘lib, bu o‘quvchilarning badiiy didini va fikrlash doirasini kengaytirishga yordam beradi. Fe‘l mavzusida zamon shakllari va gap turlari (sodda va qo‘shma gap) bo‘yicha mashqlar kiritilgan bo‘lib, bu orqali o‘quvchilar nazariy bilimlarini amaliyotda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

“*Türk Dili ve Edebiyatı 9*” darsligida ijodiy topshiriqlar va adabiy tahlilga katta e‘tibor berilgan bo‘lsa-da, grammatik mashqlar kamroq berilgan. “*Ona tili (9-sinf)*” darsligida esa grammatik tushunchalar chuqurroq yoritilgan, ammo ijodiy tafakkurga qaratilgan topshiriqlar nisbatan kam. Shuningdek, turk tili darsligida asosan badiiy matnlar (she‘r, hikoya) tahliliga urg‘u berilgan bo‘lsa, o‘zbek tili darsligida ilmiy va badiiy matnlarni birgalikda tahlil qilish amaliyoti afzal ko‘rilgan.

XULOSA

Mazkur tahlil natijasida aniqlanishicha, “*Türk Dili ve Edebiyatı 9*” darsligi ijodkorlikni rivojlantiruvchi topshiriqlar va adabiy matnlar bilan boyitilgan bo‘lsa-da, grammatik nazariyani chuqur mustahkamlash uchun amaliy mashqlar yetarli emas. Aksincha, “*Ona tili (9-sinf)*” darsligida grammatik nazariya aniq va keng berilgan, biroq ayrim bo‘limlarda ijodiy yondashuv chegaralanadi.

Ikki darslikning ham ijobiy tomonlari bor: biri adabiy va ijodiy tafakkurni, ikkinchisi esa grammatik nazariyani chuqurroq o‘zlashtirishni ta‘minlaydi. Shu sababli, o‘quv jarayonida har ikkala darslikni bir-birini to‘ldiruvchi manba sifatida qo‘llash maqsadga muvofiq bo‘lishi mumkin. Bu orqali o‘quvchilarda fe‘l mavzusi bo‘yicha to‘laqonli bilim va ko‘nikmalar shakllanadi.

Olib borilgan kuzatishlar asosida quyidagi takliflarni berish mumkin:

1. Har ikkala darslikda grammatik topshiriqlar va ijodiy ishlarni teng taqsimlash lozim. Bunda mavzuni o‘zlashtirish samaradorligi oshadi, o‘quvchilarda qiziqish susaymaydi.
2. Zamonaviy mavzularni, hayotiy misollarni o‘z ichiga olgan matnlar kiritish, infografika, elektron resurslardan foydalanish o‘quvchilarning darslikka nisbatan qiziqishini oshirishi mumkin.
3. Jamoaviy tahlil, munozara, role-play, onlayn platformalar orqali ijodiy guruhiiy loyihalarni amalga oshirish lozim. Bu o‘quvchilarning faolligini rag‘batlantiradi, jamoaviy ishlash ko‘nikmasini rivojlantiradi.
4. Faqat grammatik test yoki yozma ishlar bilan cheklanmasdan, ijodiy ishlar, loyihaviy faoliyat natijalari, mavzu bo‘yicha tayyorlangan prezentatsiyalar, roliklar ham baholash mezonlariga kiritilishi kerak.
5. Darslikni yozishda amaliyotchi o‘qituvchilar tajribasidan foydalanish, o‘quvchilarning real ehtiyojlari va qiziqishlarini inobatga olish, davriy ravishda darslik tarkibini yangilash darslikning zamon talablariga mos bo‘lishini ta‘minlaydi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Anderson, M. (2019). *Teaching Verbs in Context: A Pragmatic Approach to Grammar Instruction*. Language and Education Journal, 12(2), 45–59.
2. Brown, J. (2021). *Revisiting Grammar Pedagogy: Innovations in Teaching Verb Forms*. International Journal of Modern Linguistics, 3(1), 77–93.
3. Hozirgi o‘zbek adabiy tili / X. Muxiddinova, D. Xudoyberganova, I. Umirov, N. Jiyanova, T. Yusupova. — To‘ldirilgan 2-nashr. — Toshkent: O‘qituvchi NMIU, 2006. — ISBN 978-9943-02-008-5.
4. Nakayama, K. (2020). *A Comparative Study on Interactive Activities for Teaching Verb Conjugations in High Schools*. Journal of Language Teaching Innovations, 7(3), 12–25.
5. Rahmatullayev Sh. “O‘zbek tilida fe’l frazemalarning bog‘lanishi” Universitet, 1992. 5-bet.
6. Metin, M., Çümen, E., Aydın, Ö. Türk Dili ve Edebiyatı 9. Sınıf Ders Kitabı. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Devlet Kitapları, 2024.
7. Mahmudov N.M., Nurmonov A., Sobirov A. Sh. Ona tili. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 9-sinfi uchun darslik. 4-nashr, qayta ishlangan va to‘ldirilgan. Toshkent: Tasvir nashriyot uyi, 2019.